

Gondolatok és széljegyzetek
Kovács Máté kandidátusi disszertációjának (A magyar könyv- és könyvtári kultúra a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában. Bp. 1967. 467 gépelt lap) olvasása közben

A disszertáció és előzménye, felépítésük

A disszertáció a hét évvel korábban megjelent tanulmány (Kovács Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. = Magyar Könyvszemle, 1960. 3. sz. 219-254., 4. sz. 361-381., és 1961. 1. sz. 1-43. p.) bővített átdolgozása. Értelemszerűen már nem az 1945-1960, hanem 1945-1965. közti időszakról szól. Ám helyesen Történelmi előzményekkel, vagyis 1848/49-től indítja. Ez a rész a 25-180. lapokon olvasható és így módon meglehetősen aránytalan, hiszen mintegy harmada a teljes dolgozatnak. Ám ennek jó oka van. A történelmi előzmények közé sorolja a II. Polgári kapitalista hagyatékot (25-110. p.), ezt követi a III. Szocialista örökség, benne Az írásbeli közlés rendszerének új elemei a munkás- és parasztmozgalmak keretében (111-137. p.), azután Szabó Ervin életműve (138-170. p., végül A magyar tanácsköztársaság forradalmi kezdeményezései, fontosabb elvi és gyakorlati eredményei (171-180. p.) Nem mellesleg ezek a témák foglalkoztatták az antológia 2. és 3. kötetének bevezető tanulmányaiban is: ő írta e korszakok bevezetőit (kivéve az 1849-1867. közötti korszakét, mert azt Babiczky Béla). Csak ezután tért rá igazi témájára: Az új magyar olvasási, könyv- és könyvtári kultúra tárgyalására (181-415. p. Ezen belül alapvetően más és új a IV. Társadalmi alapok és összefüggések: az új olvasóközönség (181-265. p.) Ezután az V. Az új magyar könyvkultúra (266-344. p.) szinte azonos az első változatával, végül részben a régi és részben teljesen új VI. fejezet tárgyalta Az új magyar könyvtári kultúrát (345-415. p.). A végén a fejezetszámozás nélküli Visszapillantás és előretételekintés zárta a disszertációt (416-425. p.). A Jegyzetek (közel teljes mértékben hivatkozások) a 426-467. lapokon mintegy 40 lapnyi.

Az 1960-as tanulmányt és a disszertációt érdemes együttolvasni

Már a tartalomjegyzékből is jól látszik, a 7 évvel korábban megjelent tanulmányhoz képest (amely megjelent OKT kiadványként különnyomatban is, Bp. 1961. 95 p.) számos változás tapasztalható, a sok hasonlóság mellett. Ezért érdemes a disszertációt együtt olvasni, vagy főbb vonalaiban összehasonlítani az eredetileg vitára szánt 1960-as tanulmánnyal. A korábbi írást még közölte a Magyar Könyvszemle, de az 1960-61-ben történt szakítás miatt (közte és az akadémiai bizottság, ill. Magyar Könyvszemle között) vagy egyébként is (!) vitára már nem került sor, de legalábbis megjelenési helyén észrevételt vele kapcsolatban nem

közöltek, s lévén folyóiratról szó, recenzió vagy más megjegyzés másutt sem jelent meg róla. (Csak az 1963-ban, majd 1970-ben megjelent antológiáról: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében Bp. Gondolat, közöltek recenziókat.)

Ilyen módon Kovács Máté (ál?)történeti tanulmányát 1968. októberében kandidátusi védésekor nyílt mód először megvitatni, legalábbis a védéskor, amiért aztán megkapta az irodalomtudomány (sic!) kandidátusa címet. (A témáról, a védésről is csak említés szintjén volt szó a szaksajtóban, a disszertációról nem.) Ez akkor akadémiai fokozat volt, tehát a bibliológiai szemléletű és módszerű dolgozat ellen sem az opponensek (Köpeczi Béla és Rózsa György) nem emeltek kifogást, sem a bíráló bizottság nem tekintette kizáró oknak és elfogadta. (Azért az kérdés, hogy a beadás és a védés között eltelt közel egy évre miért volt szükség, vagy csak a „szokásos okokból” következett-e be a csúszás?)

A disszertációt olvasva, a régivel megegyező részeket átlapozva, egyértelmű, hogy új mű született és most látszik igazán, milyen jó, hogy a Kovács Máté Alapítvány javaslatára az MTA Könyvtár és Információs Központ kézirattára elektronikusan hozzáférhetővé tette, és milyen kár, hogy csak majdnem fél évszázad múltán olvasható szélesebb körben. Még akkor is, ha az akkori elvárásoknak megfelelően marxista vonásokat (is) tartalmaz, ill. az akkori frazeológiával készült munka. Én ezt nem tudom felróni, hiszen aki akkor élt, tudja, hogy céljait enélkül nem tudta volna valóra váltani. Ezért mindenkinek azt javaslom, ettől tekintsen el olvasás közben.

A tanulmány és a disszertáció nem történeti tanulmányok – látletelek, előmunkálatok

Kérdőjellel ugyan, de előbbre áltörténeti munkának neveztem. Immár a disszertáció olvasása után még inkább azon a véleményen vagyok, hogy Kovács Máté nem lévén par excellence történész, az itt tárgyalt két munkája nem történeti, más híján legfeljebb akként kezeltük a megjelent változatot. Kovács Máté 1960-ban párhuzamosan dolgozott bibliológiai elméleti alapvetésén (és később is): e tanulmányokkal látletelet vett és próbálgatta a bibliológiai módszert és fordítva: áttekintése adalékokkal szolgált elméleti munkásságához. Hogy maga sem szánta történeti munkának, arra bizonyíték, hogy a disszertációban a 20 évhez adott ugyan röviden korszakolást (1945-48, 1949-1956, 1957-), aztán csakúgy, mint korábban, tematikus tárgyalás mentén haladt, írásában csak a táblázatok természetszerűleg kronológiai felépítésűek. Ezek az írásai előmunkálatok voltak az antológia történeti bevezetői számára is. Nincs is igazán jelentősége, hogy történeti tanulmányok-e vagy sem. (Ha igazán annak szánta volna, akkor részben másként kellett volna megírnia, s a történettudományi kandidátusi fokozatot célozhatta volna meg.)

Kovács Máté OSZK-beli hagyatékának fondjegyzéke mutatja, disszertációjával párhuzamosan dolgozott antológiai korszaktanulmányain is, amelyek a dualizmus, a tanácsköztársaság és a két világháború közti időszakok dokumentumait vezették be. Szabó Ervinről írt fontos tanulmánya 1968 szeptemberében jelent meg, annak halála 50. évfordulójára, így az is későbbi, mint a disszertációbeli fejezet. Az biztos, hogy az antológia 2. kötetének bevezetőit ráért a disszertáció után véglegesíteni. Magam Kovács Mátétól tanultam meg azt is, hogy az ismeretanyagot több célra fel lehet használni – a mindenkori célnak megfelelő fogalmazásban. Önmagától – mint a zeneszerzők is – bárki szabadon kölcsönvehet gondolatokat, fogalmazványokat: mint később többször is utalok rá, az 1960-as tanulmányból ugyancsak tekintélyes részeket emelt át a disszertációba. Akár azt is megkockáztatom, hogy az első változatában is beadhatta volna a tudományos fokozat elnyerésére. Hogy a disszertáció számos vonatkozásban más lett, jelzi, hogy a közbülső időben is dolgozott a témán. Az új változat természetesen értékesebb az elsőnél.

A közlési és a társadalmi forradalmak párhuzamosak

A disszertáció olvasása közben elsősorban arra lehetett és igyekeztem figyelni, hogy Kovács Máté milyen bizonyítékokat talált bibliológiai nézeteinek fejlesztéséhez, bővítéséhez. A történeti előzmények tárgyalása során a társadalmi osztályok és csoportok küzdelmét figyelte, s ennek során a 30. lapon pl. leszűrte azt a tanulságot, hogy az 1848/49-es forradalom és szabadságharc, majd az 1918/19-es forradalmak, végül az 1945 utáni szocialista forradalom korszakhatár nemcsak a társadalom, de ezen belül a hazai írásbeliség rendszerének fejlődésében is. Az első, ha felemás formában is, a polgári kapitalista fejlődés első szakaszát nyitotta meg. 1918/19 bukása után még negyedszázadra torzultabb formában konzerválódott a hazai kapitalizmus hanyatló korszaka és 1945 nyitotta meg az utat az írásbeliség gyökeresen új rendszerének, a (szocialista, vagy ma már inkább úgy fogalmaznánk: szerteágazóbb) írás és olvasási, könyv- és könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs kultúrának a kialakításához. Fontos aláhúzni, hogy Kovács Máté a disszertációban már következetesen írás-olvasási kultúráról beszél, ehhez csatolja a könyv- és könyvtári kultúrát, majd hozzáteszi és kiemeli a bibliográfiai és dokumentációs kultúrát. Tehát mintegy kibővíti, új hangsúlyokat képez a korábbi szűkebb írás, könyv- és könyvtári kultúra számára, s főleg részletesebben tárgyalja ezeket, mint 1960-ban. Ennek megfelelően a 32. laptól a II/2. fejezet címe teoretikus értékű: „A művelődés társadalmi bázisa az olvasóközönség” – és ezt tárgyalta a 48. lapig. A 32. lapon levonta a következtetést: *„Az osztálytársadalomban tehát az alkotás és a felhasználás az osztályviszonyok szerint alakult.”*

Bőséges statisztikai adatokkal alátámasztott életmód- és jövedelem, települési és műveltségi stb. viszonyokból a 41-42. lapon arra következtetett, hogy a Horthy-korszakban a munkásság és parasztság *„Megfelelő iskolázás híján, korszerű olvasási kultúra, s a szükséges könyvek, sajtó és könyvtárak nélkül, film, mozi és rádió hiányában megmaradt a közlés és művelődés korábbi fokán: a természetes biológiai közlési módokon (beszéd, ének, mozdulat, gesztus, mimika) alapuló közlési rendszerek szintjén, ami akkor már nem lehetett kielégítő.”* Ezt célozta a korabeli művelődéspolitika is. A kapitalista hagyatékot – bőséges adatokkal alátámasztva – végül így összegezte a 47-48. lapokon. *„Ezért és így maradt az osztálytársadalom viszonyai között a kultúra, ezen belül is az olvasási kultúra és az olvasóközönség összetétele is osztályjellegű mindaddig, még a társadalom osztályszerkezetének lebontása [...] az új olvasási kultúra kialakítása a szocialista politikai, gazdasági és kulturális forradalom folyamán kezdetét nem vette...”* Lényeges aláhúzni, hogy 1967-68-ban Kovács Máté, csakúgy mint később Fülöp Géza is kandidárusi, majd akadémiai doktori disszertációiban (ill. azok nyomán megjelent könyveiben: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban.* Bp. Akadémiai Kiadó, 1978. 290 p., ill. *Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban. (1772-1848)* Bp. Hatágú Síp Alapítvány, 2010. 249 p.) az olvasási viszonyok alapján vizsgálta a könyv- és könyvtári kultúra jellemzőit, azt tekintette társadalmi alapnak. Fülöp Géza egyenesen az olvasási/könyvtári kultúra helyzetéből eredeztette a könyv- és sajtókultúrát.

Párhuzamosan dolgozott tanulmányain és az antológián

Kovács Máté párhuzamosan munkálkodott tanulmányain és az antológia bevezetőin. Az antológia jellege történeti bevezetőket igényelt, most vizsgált tanulmányaiban az elméletet próbálgatta, s valamennyivel a képzés új szemléletét szolgálta, ez irányú munkássága a professzor egyetemi munkájával függött össze. Kovács Máté persze történetet is oktatott, mégpedig napjainkhoz közeledve elvileg is indokoltan egyre részletesebben és alaposabban. Ugyanakkor ismételt hangsúlyozni érdemes, hogy nem volt történész. Talán pontosabb úgy fogalmazni, hogy történeti látásmódú és szemléletű könyvtárpolitikus és elméletalkotó oktató volt. Történeti szemléletű írásaiban az elmülethez keresett fogódzót, s rajtuk próbálta ki elméleti törekvéseit.

Az 5. alfejezet, a bibliográfia és dokumentáció helyzetét tárgyaló rész kivétel (talán itt hangsúlyosabban kezelte!), s olvasható az antológia 2. kötetének 380-382. lapjain is. Igaz, ez későbbi. Néhány sorát egybevetve kiderül, hogy többnyire szóról-szóra megegyeznek. Vagyis az antológiában olvasható bevezető tanulmány részben átvétel a disszertációból. Nincs ebben

semmi kivetnivaló, időben egymáshoz közel keletkeztek: 1967-ben befejezte a disszertációt, s legkésőbb 1969 végéig le kellett adnia az antológiához tanulmányait. Persze vannak különbségek, pl. az antológia 378-380. lapjain a környező országok, sőt távolabbiak magyar nyelvű könyvkiadását tárgyalta logikusan, ugyanakkor a disszertációból (lévén ez ott az előzmények része) szintén érthetően hiányzik. Hasonló vonások, de nem teljesen azonos szöveg olvasható mindkét munkában a Könyvtárak fejezetekben. Még a szövegközi táblázatok is azonosak (és előre jelezhetjük: így lesz egészen végig!), azzal a különbséggel, hogy más a gépelés és más a nyomtatott változat tördelése. Persze van eltérés a szövegben is: az antológia több konkrétumot tartalmaz – történeti voltából következően –, pl. a 383. lapon a tanácsköztársaságokkal szemben alkalmazott megtorlásokról, ugyanakkor a disszertáció sokkal bővebben foglalkozik Gulyás Pál szerepével, „bűnei” sorolásával. (Nem ismervén az opponensek véleményét és az esetleges vitát – ezeket az antológia végső formába öntésekor akár figyelembe is vehette.) Summa summárum: az antológiában már felhasználhatta a disszertáció tanulságait, sőt néhol egyes szavak jobb megválasztásával az antológia a disszertáció megfelelő részeinek javított változata lett.

Szabó Ervin mint szellemi előzmény

Természetesen Kovács Máté nemcsak polgári előzményeket talált, hanem szocialistákat is. Ezek közé sorolta Szabó Ervint, mint a szocialista könyvtárpolitika szellemi atyját, akinek munkásságát 1919-ben tanítványai, Dienes László és Kőhalmi Béla stb. folytatták. De a szocialista előzmények közé sorolta a szocialista mozgalmakat, pártokat, szakszervezeti könyvtárakat. Én most már úgy gondolom, hogy Szabó Ervin munkássága legfeljebb eleinte viselt magán szocialista vonásokat, később inkább polgári radikális volt, de mindenekelőtt ismerte és adaptálni akarta a hazai viszonyokra a legfejlettebb polgári törekvéseket, amelyek jó alapot szolgáltak 1919-ben itthon csakúgy, mint Lenin számára is. Még bonyolultabb az 1945 utáni időszak. Először is Kovács Máté tudhatta a legjobban, hogy 1948-ig koalíciós időszak volt és nem szocialista. Másrészt Dieneséket 1945-ben ugyan visszahelyezték a Fővárosi Könyvtárba, de sem ő, sem Kőhalmi nem kapott, főleg eleinte vezető szerepet, sőt utóbbi később is csak lassan kapta meg ezt a szerepet, pl. azzal, hogy 1949-től taníthatott az egyetemen, 1954-től az MTA könyvtártudományi bizottságát elnökölhette, majd irányíthatta a Magyar Könyvszemlét. Vagyis, ha nem is szorultak a perifériára, de nem voltak országosan meghatározó szerepkörben. Jóllehet később Kőhalmit osztatlan tisztelet vette körül haláláig.

1949 után is majdnem egy évtized telt el addig, amíg a tanácsköztársaságot és Szabó Ervint a szocialista előzmények közé sorolták. 1958-tól aztán valóban mind többször emlegették az előzményeket, de a kor és a résztvevők higgadt értékelése nem történt meg. Dienes 1953-ban meghalt, Kőhalmi pedig a tanácsköztársaság iránti Rákosi-féle ellenszenv múltával jócskán eltúlozta (és ennek részben Kovács Máté is áldozata lett!) mind Szabó Ervin szocialista voltát (az is volt, de inkább az eredeti marxi-engelsi értelemben és nem bolsevik változatában!) és főleg (közte a saját) tanácsköztársasági érdemeit.

A munkásmozgalmi örökség

A szocialista örökség bemutatását annak megállapításával, helyenként adatolásával kezdte Kovács Máté, hogy az osztálytársadalomban, így már a dualizmus korában is a munkásság és parasztság kialakította saját sajtóorgánumait, saját könyvtárait és gondoskodott megfelelő olvasmányanyagról. Aztán ezen belül sorra vette a munkásmozgalmi örökséget, hogy miként biztosították a maguk szellemi önellátását a szakegyletek, szakszervezetek, valamint a földmunkás szervezetek, olvasókörök, munkáspártok milyen módon szolgálták ezt a célt. Leszögezte, hogy az írásbeli közlés és olvasás szorosan együtt fejlődött a mozgalommal, új megoldásokat alakított ki, amelyek különböztek az írásbeliség polgári kapitalista rendszerétől.

Hogy bizonyos időrend mellett, de inkább tematikus tárgyalásmódot alkalmazott Kovács Máté, az tetten érhető a munkásmozgalmi vagy a többi örökség tárgyalásakor: könnyedén ugrik át a dualizmus korából az 1918-19-es időszakra, majd innen a leverés utáni nehézségekre. Történész ezt másként oldotta volna meg. Inkább az érdeklő, hogy a munkásság és parasztság mozgalmi, helyzete miben különbözött az egyes korszakokban és ebből fakadóan mennyiben más közléskultúrájuk, olvasókörök és azok állománya a három tárgyalt korszakban. Ezen a fejezeten belül is külön alfejezetekben tárgyalta a kiadványok, köztük az időszaki sajtó helyzetét, változási irányait, majd a könyvtárak helyzetét. *„A munkáskönyvtár mindig fontos kiegészítője a mozgalmi szervezeteknek: szakszervezetnek, pártszervezetnek. A szegényparasztság olvasóköre viszont maga volt a mozgalmi szervezeti keret.”* (122. p.) Adatokkal bizonyította Kovács Máté (Szabó Ervinre hivatkozva), hogy a dualizmus korában a munkás- és paraszt szervezetek többet fordítottak könyvtáraikra, mint az állam a népkönyvtárakra – és ugyanez volt a helyzet a két világháború között is. Kiemelte Kovács Máté a könyvtárak jobb/színvonalasabb olvasmánykínálatát, s azt, hogy az olvasottakat megbeszélték és a közös vélemény segítette közösséggé válásukat, közös műveltségüket.

Mielőtt rátért volna Szabó Ervin életművére, az előbbieket összefoglalva 4 lapon összefoglalta a Szocialista olvasáskultúra alapelemei polgári kapitalista környezetben címmel. Az akkori társadalmi viszonyok között, „*az osztályharc a művelődés, közelebbről az olvasási, könyv- és könyvtárkultúra területén szembeűnően egyenlőtlen fegyverekkel folyt.*” (134. p.)

Szabó Ervin életműve

Szabó Ervin könyvtári életműve részletes tárgyalásakor olyan alfejezetek olvashatók, mint Ellentmondások életművében és értékelésében, vagy a végén, a művelődés- és könyvtárpolitikai törekvései után, Bibliológiai munkássága. Már a részletek tárgyalása előtt előrebocsátotta, hogy életművének korszerű feltárása és értékelése nem történt meg. (Ezt valóban csak jóval később végezte el Litván György. De érthetjük úgy is, hogy Kőhalmi Béla évfordulós írásait sem tartotta annak.) Leszögezte, hogy nincs nála követendőbb példa a szocialista művelődés- és könyvtárpolitikában. Ugyanakkor figyelmen kívül hagyta Kovács Máté, hogy csak Szabó Ervin halála 40. évfordulójára, vagyis 1958-ra jelentek meg műveinek újbóli kiadásai. Ilyen módon tehát nem azt elemzi, hogy miben követtük (akár 13 éves kiséssel!), hanem miben mutat(hat)ott (volna) példát, vagyis miben követhettük volna! Annyit azért leszögezett, hogy „*Tisztán kell azonban látnunk, hogy az elméleti és gyakorlati munkálkodásában felhalmozott értékek mindmáig csak részben érvényesülhettek általában is, a könyv- és könyvtári kultúra terén is, a szakkutatásban és a gyakorlati munkában egyaránt.*” (140. p.) S amíg ez a két világháború között érthető volt, most nem, ezért kritikusan hozzáfűzte: „*Nem ilyen egyértelműen világos azonban a legutóbbi két évtizedben olykor megmutatózó fenntartások, aggályok szövevénye, a személyével és életművével kapcsolatos értékelések, az elfogadás vagy elutasítás alakulása.*” (141. p.) Csak az utóbbi időben tűnt fel számomra is, hogy az elhallgatásnak – a politikai mellett – oka lehetett, hogy 1945 után évtizedekig meglehetősen erős volt a konzervatív felfogás, mind a könyvtárpolitikában, mind a kutatásban és képzésben is. Akkor még az sem volt világos, hogy maga Szabó Ervin is eltávolodott a marxizmustól a szindikalista, majd még inkább a polgári radikális irányban, és semmiképpen nem lehetett bolsevik. Maga Kovács Máté a Szabó Ervin hatás elmaradását nemcsak a tanácsköztársasággal szembeni ellenszenv 1958/59-ig tartó fennmaradásával magyarázta, hanem már az életében felmerült ellentmondásokkal, amelyek attól függtek, ki honnan közelített azokhoz. A Révai-kritika felemlegetése mellett másokat nem elemzett Kovács Máté se, arra végkép nem keresett és adott magyarázatot, hogy könyvtári és művelődéspolitikai téren mi gátolta a Szabó Ervin hagyaték felhasználását. Ilyen bevezető

után vette sorra munkásságának területeit, köztük a társadalom vizsgálója szerepet, művelődéspolitikai, majd könyvtárpolitikai törekvéseit, végül bibliológiai munkásságát.

Vélhetően Szabó Ervin bibliológiai munkássága érdekelte leginkább

Valószínűleg azért is volt Kovács Máté számára fontos Szabó Ervin példája, mert úgy látta, hogy *„Művelődéelméleti és bibliológiai vizsgálódásait egyaránt kiemelkedő politikai és szociológiai ismeretek birtokában a társadalom dolgozó osztályai: a munkásság és parasztság, valamint fontos rétegei: az értelmiség és az ifjúság helyzetéből kiindulva végezte, Marx és Engels mintája nyomán maga is a marxista igényű művelődéelmélet és bibliológia legelső és legjelentősebb hazai művelőjévé fejlődött.”* (151. p.) Kovács Máté Szabó Ervinnek azokat az írásait tekintette bibliológiaiainak, amelyek a könyvvel-könyvtárral összefüggő kérdéseket tárgyaltak, mondhatni könyvtártudományi vonatkozásúak. Nem tekinthető véletlennek, hogy Szabó Ervin életművével kapcsolatos fejezetei közül a bibliológiai a legterjedelmesebb: 14 lapot szánt ennek a témakörnek. (157-170. p.) Valós az a megállapítása, hogy Szabó Ervin a bibliológián belül viszonylag keveset foglalkozott a könyvkultúra kérdéseivel. Ezen belül is viszonylag leginkább a könyvek, folyóiratok, hírlapok és más kiadványok társadalmi funkciója vonzotta: *„világosan állt előtte, hogy a kiadványok csak valamely jól működő könyvtár jól szervezett gyűjteményeként válhat tömegméretekben ember- és társadalomformáló tényezővé.”* (158. p.) Kovács Máté szerint *„ez az oka és magyarázata, hogy az olvasmány és közművelődés összefüggései erősen foglalkoztatják, művelődéspolitikájának egyik központi kérdése »a nagyközönség olvasmányszükségletének kielégítése.«”* (Uo.) Talán Szabó Ervin alaposabb tanulmányozásának és megismerésének volt a következménye az is, hogy Kovács Máté a disszertációban az olvasást tette bibliológiája központi elemévé, kiinduló pontjává. Nem véletlenül idézhette Szabó Ervintől: *„ne a könyv legyen a cél, az úr, a fétis, hanem az olvasó.”* (161. p.)

Szabó Ervin művelődéspolitikájában minden út a könyvtárhoz vezetett. Ezt Kovács Máté azzal magyarázta, hogy *„Abban az időben, amikor a technikai tömegközlelési rendszerek közül a képrögzítés (fénykép, film) és a hangrögzítés (hanglemez) még kezdeti korszakát élte, a hang- és képtávközlés (rádió, televízió) pedig még meg sem született, az írásmű, a kiadvány és a könyvtár szinte egyeduralgó volt, a társadalmi közlés egyedüli nagyteljesítményű formájának számított.”* (164. p.)

Hangsúlyozta, hogy bár a Szovjetunió és más szocialista országok példája is hozzájárult a hazai könyvtárügy fejlesztéséhez, nem győzte hangsúlyozni Szabó Ervin hagyatékának és munkatársainak, különösen Dienes Lászlónak és Kóhalmi Bélának a

szerepét. Ez utóbbit azonban inkább csak kinyilatkoztatta, de nem bizonyította. Azt azért hozzátette, hogy a több fontos tényező együttes játszott szerepet.

A társadalmi alapokat immár az olvasás képezi

Az 1960-as Könyvszemlebeli tanulmányhoz képest a disszertációban a IV. fejezet kibővült: a korábbi 10 nyomtatott lapnyi Társadalmi alapok és összefüggések című fejezet címét kitágította az „új olvasóközönség” félmondattal és a téma 1967-ben 181-265. közötti 85 gépelt lapot tett ki. Immár az olvasóközönség alakulásának vizsgálata képezte a fő hangsúlyt. Itt is találunk azonos, vagy hasonló mondatokat, néha félmondatokat, de a meghatározó gondolat az volt, hogy *„az olvasóközönség többszörösére bővült.”* (181. p.) Ehhez hasonló mértékű mennyiségi és minőségű változás *„a magyar írás- és olvasási, könyv- és könyvtári kultúra csaknem évezredes történetében csupán két alkalommal fordult elő. Az egyik a kéziratosságról a könyvnyomtatásra való áttérés, a másik a nyomdászat kézműipari fokáról a nagyipari formáira való átfejlődés, vagyis az írásbeli közlés feudális rendszeréből az írásbeliség polgári kapitalista rendszerébe való átmenet idején következett be.”* (181-182. p.) Ez így nagyon érdekes és fontos megállapítás – csakhogy túl általános és inkább egyetemesen érvényes tétel. Kérdés, tudja-e bizonyítani hazai viszonyok között is, annál inkább, mivel a két előzmény elfogadottan közlési forradalom volt, 1945 vagy még inkább 1949 után viszont „csak” társadalmi-politikai-gazdasági változások történtek. (Az újabb közlési forradalom, a technikai közlésmódok kibővülése, a számítógép forradalma Kovács Máté életében jószerint csak elkezdődött (rádió, film, tv), az igazi forradalmi változás, főleg a számítástechnika révén, csak később következett be. Vagyis itt Kovács Máté a közlési forradalmakat a társadalmi változásokkal keverte össze, de érdeme, hogy felismerte ennek eltérő szakaszait és ellentmondásait. Itt már erősen munkásmozgalmi gondolkodásra és szóhasználatra tért át (kényszerült rátérni?!), az osztályharc terminológiáját használta. Vagy az is lehet, hogy nemcsak technikai újítások, hanem társadalmi változások is kiválthatnak kommunikációs robbanásokat?!

A könyvkultúráról szóló rész

Ennek a résznek a bevezetőjében ismét szóba került és a húsz évet 3 szakaszra osztotta. Az első korszakot (1945-48) a munkásság és parasztság és a haladó polgárság koalíciós kormányzása időszakának nevezte, amikor is a fasiszta és feudális maradványok felszámolása (földreform), a polgári demokratikus reformok gyors megvalósítása (iskolák államosítása), a háborús pusztítások helyreállítása és a szocializmus felé vezető út (sic! TGY)

megalapozása (bankok, gyárak államosítása) volt a legfontosabb cél és eredmény. A könyvkultúrában és a könyvtárügy területén ekkor a második világháború előtti állapotok elérése, bizonyos tekintetben meghaladása volt a cél és feladat. *„Egészében véve tehát ebben a szakaszban a kapitalista viszonyok átmeneti helyreállítása és demokratizálása, valamint a szocialista olvasási, könyv- és könyvtári kultúra első kezdeményeinek elindítása ment végbe. [...] A második szakasz (1949-56) a koalíciós kormányzás megszűnése, a munkásegység megteremtése, a munkás-paraszt hatalom megerősödése [...] (stb), valamint az ország könyvtári rendszerének nagyarányú fejlesztése a fejlődésnek ezt a szakaszát a szocialista olvasási, könyv- és könyvtári kultúra alapvetésévé avatja.”* (184. p.) A sikerek mellett megállapította az átmenetinek minősített zavarokat, de *„a válság általában múltó tünetnek bizonyult. [...] Végül a harmadik szakasz (1957-től) e sok zavart okozó (sic!? TGY), de az alapkérdéseket félreérthetetlenül tisztázó válság (? TGY) után kezdődött. [...] A második hároméves és második ötéves terv időszakában az olvasási, könyv- és könyvtári kultúra is lényegében (sic! TGY) helyesnek bizonyult szocialista alapokon, a korábbi átmeneti túlzások és zavarok fokozatos kikapcsolásával, helyes irányban és jó ütemben fejlődött”* (185. p.)

Ezekkel a bevezető gondolatokkal alapozta meg a könyvkultúra fejezetet és korszakolta a 20 éves időszakot. Másirányú feljegyzéseiből tudjuk, hogy ezt a korszakolást használta (volna?) az antológia 3. kötetének bevezető tanulmányához/tanulmányaihoz. Aztán a további tárgyalás során nem használt korszakokat, átmenet nélkül egy egységként kezelte a tárgyalt éveket. Ez is a nem történeti tanulmány mellett szól – meglehet a 3. kötet megtalált tartalomjegyzéke azt mutatja, hogy praktikus vagy egyéb okokból az antológia sem tagolta volna forrásanyagát, hanem egy szakaszként kezelte volna.

Új az olvasóközönségről szóló fejezet

A IV. 2., az olvasóközönségről szóló fejezet az olvasótábor változásait tárgyalva, alapvető félmondattal egészíti ki a könyvkultúrát, s amely lényegi eltérés a korábitól, az olvasótábornak mint a könyv- és könyvtári kultúra legfőbb tényezőjének a beemelését jelenti. Ez az olvasó és olvasás rangemelése, s azt a könyvnek (írásműnek, kiadványnak, stb.) mint fő tényezőnek mellérendeltjévé teszi. Ezt a bibliológia átalakításának fő motívumaként kezelhetjük, hiszen a tárgy/termék mellé beemeli az emberi tényezőt. Az írás és olvasás egymás mellé rendelése olyan motívum, amely az egyoldalú hazai korábbi könyvtant teljesebbé teszi, és amely emberi tényezőnek a hiánya nem melleleg az informatika hiányossága is.

Itt kerül szóba Kovács Máté másik fontos felismerése is, hogy ti. az olvasótábor akkor Magyarországon (de másutt is) nagy mértékben megnőtt/kitágult, amely ráadásul és természetesen megváltoztatta annak összetételét és egyéb jellemzőit. Ez az „olvasó néppé válás” folyamata, amely új és meghatározó rétegeket vont be az olvasók táborába. Ez alapvető változást jelentett a hazai (az „új magyar”) könyv- és könyvtári kultúra alakulásában – annak minden jellemzőjével és új feltételeivel – teszem hozzá én. Tehát itt a mennyiségi és minőségi változás jelenségét lehet konstatálni.

Kovács Máté a könyvtárak számának és nagyságának megállapítása mellett, azzal egyenrangúnak, sőt fontosabbnak tekinti a könyveladás 15 év alatti több mint ötszörösére emelkedését, ill. azt, hogy könyv került a háztartások 2/3-ába! Szerinte ebben fontos gyorsító szerepe volt a művelődéspolitikának, benne a kiadási és könyvtárpolitikának.

Ezután Kovács Máté a 3-6. fejezetekben tárgyalta az olvasási kultúra tényezőit: az olvasók szükségleteit és igényeit, az olvasmányok hatását, majd az olvasás biológiai, továbbá társadalmi tényezőit, benne az osztály- és rétegviszonyokat, gazdasági alapokat, foglalkozási jellemzőket és munkahelyi, majd települési és lakásviszonyokat, a családi körülményeket, a szabadidő alakulását, s a technikai színvonalat. Vagyis az olvasás szociológiai tényezőit. A 6. fejezetben ezt egészítette ki a kulturális környezet és színvonal bemutatásával, benne az iskolázás és népművelés hatásával, a kulturális alkotómunkával, az irodalmi és tudományos művek szerepével és hatásával.

Ezekből a fejezetekből csak az elvi megállapításokat jegyzem ki, s a kutatóknak ajánlom figyelmébe a konkrét adatait/táblázatait – a belőlük levont következtetésekkel együtt. Kovács Máté az adatokat azért tartotta különösen fontosnak, mert *„a bibliológiai kutatás az olvasás társadalmi szférájának áttekintésére és jelentősebb tényezőinek számbavételére nem fordított kellő gondot. A szakkutatás pozitívista irányzata elsősorban a tárgyi jelenségek: könyv, papír, nyomdászat, kötés vagy az intézmények története és a könyvtár belső világa: a gyarapítás, katalogizálás, osztályozás stb. megvilágítására törekedett, az olvasók világa nem vagy alig érdekelte.”* (191. p.)

Társadalmi alapnak immár az olvasótábor megismerését tartotta

Társadalmi alapnak immár nem a szokványos marxista tényezőket (gazdasági, politikai) tekintette, hanem az olvasótábor megismerését tartotta. Ezen belül a már az 1950-es évek elején általa hangsúlyozott szükségleteket és igényeket, ill. az olvasmány által kiváltott hatásokat, az olvasók tudatára és személyiségének alakulására gyakorolt hatást tartotta. *„Az olvasásszociológiai vizsgálódásnak éppen az a feladata, hogy mind a szükségletek és igények,*

mind pedig a hatások sokrétűen összetett összképét lehetőség szerint elemi összetevő tényezőire bontsa úgy, mint ahogy azt más tudományágak a természeti, ill. társadalmi valóság más tartományaiban végzik.” (192. p.) Fontos lejegyezni, hogy Kovács Máté a szükségletek és igények fogalmát miként használta. *„A szükséglet és igény együtt szerepel, de a kétféle elnevezés mégis jelzi, hogy két külön fogalomról van szó. Olyan két fogalomról, amely szoros rokonságban van ugyan egymással és amely a valóság két külön szféráját jelöli. Leegyszerűsítve: a szükséglet a közösségi kívánalmakat, az igény az olvasó egyéni kívánságait jelöli.*” (193. p.) Lényeges felfigyelnünk arra, hogy a szükségletek és igények szerepének tárgyalásakor, Kovács Máté kiválóan tudta hasznosítani már korábbi szociológiai és pszichológiai érdeklődését, (Párizsban a költészet pszichológiájával is foglalkozott.) és világosan elkülönítette a biológiai, személyi, társadalmi összefüggéseket. (Talán az sem véletlen, hogy amikor az egyébként kiváló Radnai Béla nem igazán tudta betölteni az olvasáspszichológia oktatásának feladatát, átmenetileg Kovács Máté próbálkozott ennek a tantárgynak is az oktatásával, míg át nem adhatta volt tanítványainak.)

Kovács Máté szerint *„Az olvasásszociológiai vizsgálódásnak éppen az a próbája, hogy az olvasási folyamat valamely konkrét egységében helyesen ismeri-e fel az ott ható tényezőket, valamint ezek arányát, súlyát és kapcsolódásainak mértékét. Sikerül-e az egyes tényezők általános jellemzőinek ismeretében a konkrét valóság sajátos egyéni szövevényét úgy konkrét elemeire bontani, hogy ez az elemző vizsgálat a folyamat adott egységének a lényegét a valóságnak megfelelően tárja fel.*” (199-200. p.) Majd hozzátette: *„Az olvasás- könyv- és könyvtárszociológiai kutatás számára az olvasás hatásának vizsgálata még a szükségletek és igények tényezőinek és konkrét érvényesülésének felderítésénél is bonyolultabb és nehezebb feladatot ad. [...] az írásbeli közlés és társadalmi összefüggéseinek a viszonylag legnehezebben megközelíthető és felderíthető tartományában rejtőzik az olvasás, a könyv, sajtó és könyvtár társadalmi szerepének és jelentőségének a lényege és értelme. [...] Éppen ezért a hatások vizsgálatára ez eddigénél jóval nagyobb figyelmet kell fordítani, és erre a mainál jóval több erőt kell összpontosítani. A hatások éppen bonyolult összetettségük miatt igen sokféle kutatási lehetőséget kínálnak és jelentős új eredményeket ígérnek. Olyanokat, amelyek nemcsak az olvasásszociológia és –pszichológia számára lehetnek értékesek, hanem a társadalmi összefüggések e tartományainak megismerésében érdekelt más tudományágak, pl. az irodalomszociológia, a tudományozsociológia, sőt bizonyos áttételekkel a művelődésfilozófia és művelődésszociológia más ágai számára is, hiszen a hatások felderítése a modern technikai tömegközlés rendszereinek vizsgálatával foglalkozó s most kialakuló közléstudományok számára is alapvető fontosságú feladat.*” (201. p.)

Kovács Máté számára ez a kandidátusi disszertáció sem végtermék, hanem felkészülés volt a védés vitájakor emlegetett monográfia számára. És bizonyára nyomós okok (a könyvtárosképzésért és a tanszékért vívott küzdelme, valamint a népművelési és könyvtári konferencia előkészítésében és benne Sallai István közművelődési könyvtári törekvéseinek támogatásában kifejtett tevékenysége, stb.) miatt nem készült el – legalább egy részével sem. Nem ismerek nyomot arra, hogy akár ezt a monográfiát, akár a Molnár Pállal közösen tervezett kötetet elkezdte volna. Az 1969-ben, már Molnár Pál halála után papírra vetett 10 pontos kiadványprogram előkészületei sem tűnnek elő hagyatékából. Ilyen értelemben Kovács Máté tudományos törekvései éppúgy befejezetlenné váltak az 1972-ben váratlanul bekövetkezett halálával, miként sokat ígérő tervei a könyvtárosképzés és -továbbképzés terén, vagyis azok az ambíciói, hogy végre valóra váltsa azt, amit Varjas Bélának is már terveztek, sőt időnként az elnevezés használatával próbáltak kifejezésre juttatni: Könyvtártudományi Intézet, amely a Tanszéknél többet, a képzés valamennyi szintjének (s talán a kutatás helyének) kézbevitelét és irányítását jelentette (volna). Bizony, ilyen nagyvonalú és –hatású terveket tört derékba halála, mert tanszéke nem tudta, talán nem is akarta azt folytatni..

Disszertációjának az olvasásról szóló fejezetében, a szociológiai, foglalkozási, műveltségi, lakóhelyi stb. tényezők számbavételekor Kovács Máté mintaszerűen felhasználta az addig rendelkezésre álló irodalmat, statisztikákat, táblázatokat. Ezekből fontos, de egyelőre még durva és általános összefüggéseket állapíthatott meg. Természetesen a disszertációban semmilyen területen mélyfúrásokat nem végezhetett. Így a disszertáció valójában jó összefoglalója a korábbi ismereteknek és ebben az összefüggésben hiánypótló mű. Ám még a kutatók is alig ismerhették meg, megjelenés hiányában nem vál(hat)tak megállapításai közismertté. Szinte nem is akadt követője, művének folytatója. A hazai olvasáskutatás és -szociológia) szépen elindult, de nem biztos, hogy a Kovács Máté által kezdeményezett úton. Mélyfúrásokat, rétegvizsgálatokat, pillanatfelvételeket készítettek, de ezekből hiányzott a történeti szemlélet, sőt sokszor még az összefüggések keresése is – azokat nem fogta össze bibliológiai szemlélet. Alig készült hatásvizsgálat, alig könyvtárszociológia. Amit elértek, dicséretes teljesítmény, főleg azért is, mert a KMK-n kívül alig volt műhely, másutt csak alkalmi kutatások születtek – Kovács Máté által is sürgetett összehangolás nélkül. Nagy kár, hogy erre Kovács Máténak már alig volt hatása, nélkülözték az ő bibliológiai szemléletét.

Nagy teret szentelt Kovács Máté – más szociológiai tényezők mellett – a szabadidő akkor kibontakozó témájának. Ugyan a 19. század közepéhez képest a munkaidő jelentősen csökkent, szinte megfelelődött, de a heti 48 óra munkaidőnél kevesebbet dolgozók száma éppen csak kitapinthatóvá vált. Hiányzott a szabadidő-kultúra, helyes felhasználására való

nevelés éppen csak felmerült. Viszont már Kovács Máté is felfigyelt a szabadidőt befolyásoló szokásmaradékok mellett pl az új tömegközlelési eszközök (rádió, film, televízió) ellenhatására. De még olyan korban írta dolgozatát, amikor a leginkább domináns szabadidős tevékenység az olvasás volt. Szóval írása éppen fontos átmeneti időszakban készült, ezért emiatt is igen fontos (lett volna) szélesebb körű megismertetése.

Amikor Kovács Máté az olvasási kultúráról írt fejezetének végén az írni-olvasni-tudás, általában az iskolázottság helyzetét tárgyalta, már 1967-ben azt a kérdést is felvetette, hogy *„a társadalmi közlés más rendszereinek, főként az audio-vizuális tömegközlelési rendszerek szakismeret anyagának (pl. film, rádió, televízió) esztétikai, pszichológiai és szociológiai kérdéseinek elsajátítását legalább elemeiben nem kellene-e ugyancsak intézményesen, a tanterv keretében biztosítani, hogy a bennük és általuk művelődő széles társadalmi rétegek tudatosságát fokozhassuk. Az élet ezt a kérdést már felvetette. Az iskolák egy részében tanterven kívül, szakkörökben már folyik ilyen irányú nevelés. Erősen valószínű, hogy az audio-vizuális rendszerek rohamosan növekvő társadalmi jelentősége ezeket az ismeretágakat is tantervbe iktatja.”* (234. p.)

Az olvasás, kiadvány és könyvtár a közlelési rendszerek versenyében

Az olvasásról írt fejezetet Az olvasás, kiadvány és könyvtár a modern technikai közlelési rendszerek versenyében c. alfejezettel zárta. (252-265. p.) Ebben csak kis mértékben és csak az említés szintjén tért ki az írásbeliség háttérbe szorulását és az új közlelési rendszerek „fölényét” emlegetőkre. Sokkal inkább azt vizsgálta, hogy melyek a különböző természetes és technikai közlelésmódok jellemzői és azt fejtette ki, amit már az antológia első kötetének bevezető tanulmányában is elkezdett. Adatokkal, befogadásszociológiai és –pszichológiai tényekkel bizonyította, hogy a különböző közlelésmódoknak megvan a maguk szerepe, ugyanakkor versenyre és megújulásra készítetik egymást, összekapcsolásuk nagyobb és jobb eredményt hoz. Tehát nem egymás ellen kell küzdeniük és nem egymás helyének elfoglalása a feladat, hanem az összekapcsolódás, Témájából következően elsősorban az írásbeliség, a kiadvány és annak befogadása foglalkoztatta elsősorban és arra az eredményre jutott, hogy - az új közlelésmódok mellett is - az írásbeliségre az emberiségnek továbbra is szüksége van. Természetesen megszűnt az az előnye és fölénye, ami akkor volt, amikor a természetes közlelésmódokkal egyedül vehette fel a versenyt. Ugyanakkor az is fontos, hogy az érzékszerveinkre közvetlenül ható, a látásra és hallásra támaszkodó közlelésmódokkal szemben az írásbeliség absztrakcióra épít, ami viszont elengedhetetlen hozzájárulás az emberi gondolkodás fejlődéséhez.

Hangsúlyos az a megállapítása, hogy „Az eddig szerzett tapasztalatok, és éppen azoké az országoké, amelyekben az audio-vizuális közlési rendszerek a legfejlettebbek (pl. az USA-é, Angliáé, Franciaországé, az NSZK-é, a Benelux, ill. a skandináv államoké) azt mutatják, hogy a modern technikai tömegközlési rendszerek nem szorítják ki vagy szüntetik meg egymást, hanem adottságaikkal leginkább megfelelő sajátos feladatok vállalásával, kimunkálásával, a munka megosztásával új egyensúlyi helyzetet alakítanak ki. [...] Így a közlés érzéketes és absztrakt formái jól kiegészítik egymás lehetőségeit és együttesen a társadalom szükségleteit is sokkal gazdagabban, többoldalúan elégíthetik ki. A társadalmi közlés gazdagabb lehetőségeibe bekapcsolódó, művelődő, szórakozó, aktívan pihenő ember váltogatva vehet részt a hallási, látási-hallási, vagy racionális-fogalmi közlésekben úgy, hogy személyi adottságai vagy pillanatnyi hangulatai szerint azt kívánja.” (253. p.)

Hangsúlyozta Kovács Máté ugyanakkor azt is, hogy „Az írásbeli közlés és olvasás [...] A résztvevőktől jóval alaposabb felkészültséget és nagyobb gyakorlottságot kíván meg már kezdeti szinten is, mint a többi tömegközlési rendszerek. S azt csak hosszabb rendszeres és fáradtságos iskolai tanulással lehet megszerezni [...] Rendszeres ráneveléssel lehet csak az olvasásra szerzett jártasságot készségekkel szilárdítani, az önművelés egyik jelentős módjává, s a szükséges olvasási kultúra alapjává fejleszteni.” (255. p.) Majd így folytatta: „Az íráskép önmagában nem mond semmit. Csak áttételesen, az értelmezés következő magasabb fokán, többszörös, bonyolult asszociációs folyamat során kapcsolódik a hang és szó írott képéhez a valóságos hang és szó tudatbeli emlékképe, a kezdő olvasónál esetleg a konkrét hang alakja is, s ehhez az általa jelképezett fogalom, s legvégül a lényegét magába sűrítő fogalmon át a konkrét valóság.” (256-257. p.) Mint az előbbi idézetek, sőt még a továbbiak is mutatják, Kovács Máté disszertációjának ebben a részében elméleti megállapítások sorát tette. Ezek ugyan előbbi, de ezidőben közzétett írásaiban vagy elmondott előadásaiban is szóba kerültek, mégsem árt bőséges idézésük, mert jó summáját adják az általa tanítottaknak, a mások által tagadottaknak, az egyre inkább elterjedő (tév)tanok burjánzásának. „Ahhoz azonban, hogy a szerző és olvasó között a szellemi indukciós folyamat az írásművön keresztül létrejöjjön a kiadványok esztétikai értékei egymagukban nem elegendők, ahhoz jóval többre van szükség: az olvasók rendszeres tartós szellemi edzésére, nevelésére és önnevelésére. A nevelést az iskola és a könyvtár, a közvetlen környezet, családi, baráti, munkatársi kör egészíti ki. Az önképzés és önnevelés pedig az olvasó személyes képességeitől, életkörülményeitől, s nem utolsósorban attól a munkamennyiségtől függ, amit az olvasó önmaga fejlesztésébe befektet.” (257-258. p.)

Később így folytatta: „... a tartalom megközelítése írásos formában nagyobb szellemi erőfeszítést tesz szükségessé, mint az érzékletes audiovizuális közlési rendszerek, de a fokozottabb szellemi munkából rendszerint nagyobb eredmények is származnak. Az olvasás többnyire nagyobb szellemi gyarapodással és mélyebb, tartósabb hatásokkal jár, mint a közlés más formái. [...] Sőt ezeken az alapvető adottságokon túl az írásbeliség még olyan további előnyökkel rendelkezik, amelyek versenyképességét erősítik. Az írásba foglalt tudattartalom viszonylag könnyen és egyszerűen megőrizhető, csaknem korlátlanul felhasználható és gyakorlatilag bármikor, sőt bárhol hozzáférhető.” (258-259. p.) Kovács Máténak ez a megjegyzése igaz volt, de ehhez számításba kell venni, hogy akkor a kép- és hangrögzítés, valamint továbbításuk akkor még részben volt megoldva. Ezt már csak a Kovács Máté utáni időszak hozta el, bár még fél évszázad múltán is kérdéses, hogy tartósságban a rögzítési technikák felvehetik-e a versenyt a papírral és nyomdafestékkel, a korábbi kéziratos időszakról nem is szólva. S akkor még arról nem is volt szó, hogy a rögzítéshez, továbbításhoz és felhasználáshoz mind újabb és újabb eszközökre van szükség.

A könyvkultúra rész az 1960-as változatban és a disszertációban

A két írás: az 1960-as, vitára szánt első változat és a kandidátusi disszertáció tartalomjegyzékét összevetve, már szembetűnik, hogy több azonos fejezettel találkozunk. (Könyvkiadás, nyomdászat, papírellátás, könyvterjesztés stb.) Viszont részletesebben tárgyalja a kiadványfajtákat, s külön alfejezetet kapott a fordításokról szóló rész. Végül teljesen új az új magyar könyvművészetről és újszerű a könyvgyűjtésről szóló fejezet, benne az egyéni, családi könyvgyűjtés. A könyvkultúráról szóló rész az első és nyomtatott változatban 30 lap terjedelmű (21-51. p.), míg a gépelt disszertáció 266-344. lapok között mintegy 80 lapnyi. Tehát tartalmilag és terjedelmileg is növekedett ez a rész is. Úgy gondolom, teljesen természetes, hogy a Magyar Könyvszemlében megjelent és a különnyomatban is olvasható részeket zömmel átvette és szó szerint felhasználta a disszertációban. Viszont az 1960-as változat eléggé tömörre tördelt szövegét jobban tagolta új bekezdésekkel és részcímekkel. Az is természetes, hogy ahol lehetett és az újabb adatok megkívánták, kiegészítette, s adatait elvitte 1965-66-ig. Ez egyaránt érvényes a szövegek, illetve táblázatokba foglaltakra. Nagyobb mértékben átdolgozta és kibővítette a magyarra és a magyarról idegen nyelvekre történt fordításokról szóló fejezetet.

A könyvkultúráról szóló részben teljesen új fejezet a 3. Új magyar könyvművészet, újszerű könyvgyűjtés címet viselő. Ez a címből is következően két részre oszlik: külön a könyvművészetről és külön az egyéni, családi könyvgyűjtésről szólók. (20 gépelt lapnyi.) A

könyvművészet is – csakúgy mint a könyvkultúra más területei – építhetett az előzményekre, s szolgálta a könyvek iránti érdeklődés felkeltését/propagandát. Ez azonban csak mintegy évtized múltán, az ötvenes évek közepétől érvényesülhetett. Fontos Kovács Máténak az a megjegyzése, hogy *a kiadványok viszonylag alacsony áron kerülhettek forgalomba. Ezzel lehetőség nyílt arra, hogy a vásárlók és olvasók egyre szélesebb köre egyre több kiadványt szerezhessen meg magának, a saját könyvgyűjteménye számára.*” (327. p.) Fontos szerepe volt a könyvművészet fejlődésében a Szép Magyar Könyv verseny 1954-től spontán, majd 1955-től hivatalosan meghirdetett bevezetésének, egyre sokrétűbb versenyszempontjainak. Ez a rész ily módon a Szép Magyar Könyv versenyről szól, eredményeinek leírása, amely *„immár több, mint egy évtized gazdag tanulságai szerint olyan fejlesztő tényezővé vált, amely az egész könyvszakma alkotó erőit, szellemi és anyagi lehetőségeit rendkívüli mértékben mozgósította.*” (330. p.) Kovács Máté külön hangsúlyozta a könyvművészeti hagyományok szívós szerepét, amelyek egyaránt gyakoroltak pozitív és gátló hatást is.

Kovács Máté nagyobb szerepet tulajdonított az egyéni könyvgyűjtésnek, mint a könyvtárosok

A könyvkultúráról szóló rész jó bezárása, átvezetés a könyvtári kultúra részhez, az egyéni és családi könyvgyűjtés tárgyalása. Hogy ez hova tartozik inkább: a könyv- vagy a könyvtári kultúrához-e, nyilván vitatható. Az sem volt véletlen, hogy a házikönyvtárt 1960-ban az új magyar könyvtárkultúra elején tárgyalta, nem kevésszer túlzásként könyvtárnak nevezte, itt viszont egyéni és családi könyvgyűjtésnek nevezi – helyesebben, mert ezzel elkerülte a könyvtár kifejezést, amely itt nyilván más kritériumokat támaszt, mint a közkönyvtárak esetében. Ugyanakkor Kovács Máté azt is hangsúlyozta, hogy az imponáló eredmények mellett az egyéni és családi könyvgyűjtés még nem állt azon a fokon, mint lehetne, mégis kiemelte, hogy azért is kell foglalkozni vele, hiszen ide kerül a kiadványok jóval nagyobb hányada, mint a közkönyvtárakba. *„A jó és szép könyvgyűjtés sem terjedelmében, sem intenzitásában, sem pedig a tudatosság és tervszerűség tekintetében nem jutott el még arra a fokra [...] amit könyvkiadásunk terjedelme és színvonala máris lehetővé tesz. A bibliofília ma még csak a könyvkedvelők szűk körének többé-kevésbé magánügye. Közüggé, pláne fontos művelődéspolitikai irányítást és támogatást élvező közüggé mind máig nem lett.*” (333. p.) Lényeges elméleti és művelődéspolitikai szempontokra hívta fel itt a figyelmet Kovács Máté. Hagyjuk el itt is az akkor szükséges szocialista jelzöt, s akkor megállapítása ellentmondásra mutatott rá: *„közművelődésünk és társadalmi nevelésünk szempontjából komoly ellentmondást hordoz magában és hátrányos következményekkel jár az a tény, hogy [...] olvasási kultúránk két döntő területe és tényezője, és pedig: a könyvkiadás és*

könyvterjesztés, valamint a közkönyvtárügy, s vele együtt az irodalom feltárásának korszerű formái, a bibliográfia, különösképpen pedig a dokumentáció nagyarányú fejlődése mellett a harmadik terület és tényező: a személyi, házi könyvgyűjtemények keletkezése és gyarapodása szinte teljesen ösztönszerűen folyt, tájékoztató-nevelő útmutatások híján úgyszólván egészében ötletszerűen, esetlegesen történt. Pedig a személyi, házi könyvgyűjtemények szerepe és jelentősége legalább olyan fontos, mint a többi területé, a társadalmi közlés egyik legfőbb folyamatának: az olvasási kultúránk fejlődésében. Ezt a hazai és külföldi felmérések egybehangzóan tanúsítják.” (333-334. p.)

Kovács Máté a témát nemcsak áthelyezte, de lényegesen más szempontok szerint tárgyalta a disszertációban: az írás-, könyv- és könyvtárkultúra mellé elméletileg és gyakorlatilag felzárkóztatta az olvasáskultúrát és fontos művelődéspolitikai szerepet tulajdonított neki. Felvetette a családi könyvgyűjtemény és a bibliofília újszerű értelmezését és rámutatott egyező és eltérő vonásaikra, újraértelmezte a bibliofília fogalmát, elutasítva annak öncélú voltát. Rámutatott, hogy „*Mindeddig nem kevés nehézség és zavar forrásává vált, hogy sem művelődéspolitikánk, sem könyvkiadásunk és könyvterjesztésünk, sem pedig könyvtárpolitikánk ezt a helyzetet nem ismerte fel és a maga oldaláról nem tisztázta a követendő elveket, utakat és érdeket.*” (338. p.) A bibliofília korszerű értelmezésével zárta a könyvkultúráról szóló részt.

A VI. fejezet a könyvtárkultúráról szólt

A VI. fejezet (1960-ban a IV.) Az új magyar könyvtári kultúra (nem könyvtárkultúra) címet viseli. A régi változat – mint már volt róla szó – először a házi könyvtárak, majd a közkönyvtárak témakörét tárgyalta, előbbi most az előző rész végére került. Az 1960-as, első változat utólag kissé összedobálnak és főleg hiányosnak tűnik, hiszen előbb a közkönyvtárak fejlődését tárgyalta, ezt követte az Országos Széchényi Könyvtár, majd az általános tudományos és tudományos szakkönyvtárak, aztán a közművelődési könyvtárak és végül az iskolai könyvtárak bemutatása. Hiányzott a rendszer. Most a könyvtári rendszer kialakulásának felvázolása után a rendszer és a hálózatok témával indította ezt a részt. Ezután következett csak a tudományos és szakkönyvtárak, majd külön az általános tudományos könyvtáraké és külön a szakkönyvtáraké. A harmadik fejezet a közművelődési könyvtáraké, benne külön a tanácsai könyvtáraké, majd a szakszervezetiek következtek és végül a gyermek és ifjúsági könyvtárak zárták a sort. A 4. fejezetet az iskolai könyvtárak kapták. De most itt nem fejeződött be a könyvtári kultúra tárgyalása, hanem megtoldotta az 5. Könyvtár és dokumentációval, majd a 6. Központi szervek és intézmények következtek, benne a

centralizáció és decentralizáció, illetve a szakfelügyelet és központi intézmények zárták ezt a részt. Látható, s a bevezetőben az elején jelezte is, hogy még így sem teljes a sor: a képzés, továbbképzés később külön tanulmányban kapott helyet. Mindebből látszik, a disszertációban a könyvtári kultúra komplexebb lett, mint az első változatban és több mindent pótol.

Fontosnak tartotta Kovács Máté, hogy a könyvtári rendszer kialakulását a fejlődés több mozzanatának és legfontosabb tényezőjének számbavételével indítsa. Mindjárt az elején rámutatott, hogy *„a könyvtári kultúra kialakulása a két évtized során nem haladt mindig párhuzamosan a társadalmi fejlődés szakaszaival, attól némileg elmaradt, s nem is volt egyenletes. Az első négy évben a kulturális újjáépítés, ezen belül a könyvtárügy is még háttérbe szorult. Ekkor a könyvtárügyben még csak néhány alapozó lépésre kerülhetett sor.”* (346. p.) A fejlődés tényezői között első helyen, erősen politikus megfogalmazásban az szocialista építés eredményeit sorolta. Ezt ma már feledhetjük. Helyesebb azt idézni, hogy *„A tényezők között meg kell említeni a történelmi előzmények, vagyis a hagyaték és örökség, valamint a külföldi példák és tapasztalatok hatását.”* (350. p.)

Mielőtt rátért volna a rendszer kialakításának tárgyalására (melyet jól ismert, hiszen abban elsőrendű szerepe volt!), rögzítette, hogy *„Az új magyar könyvtári kultúra az eltelt két évtized során a maga sajátos szakmai rendszerének kifejlesztésében jelentős eredményeket ért el. A vizsgálódások azt mutatják, hogy a fejlődésben a többi fontos tényező mellett a rendszer is számottevő szerepet töltött be. Éppen ezért hasznos tanulságokat ígér, ha a fejlődés legfontosabb tényezői közül itt most a könyvtári rendszer kialakulásának, alapelveinek, mai állapotának és további tendenciáinak a megvilágítása sorra kerül.”* (352. p.) A korábbi időszakból hiányzó és a tanácsköztársaság idején tett és gyorsan felszámolt rendszer pótlását tárgyalta, kiemelve az Országos Könyvtári Központ, majd a Népkönyvtári Központ megszervezésének fontosságát és azt emelte ki, hogy Dienes László már 1951. elején felvetette az 1919-es tervek alapján a könyvtári hálózatok kialakításának szükségességét. Tehát 1956-ban nem Kovács Máté és az általa vezetett előkészítő bizottság találmánya volt a hálózatokba szervezés, sőt aláhúzta, hogy 1952-ben még nem alkottak a minisztertanácsi határozattal országosan egységes rendszert. Fontos adalékot közölt azzal, hogy rögzítette: *„Az egész magyar könyvtárügy országos rendszerének első vázlata már 1951-ben elkészült, de csak két év múlva, 1953-ban került nyilvánosságra.”* Nyilván saját tanulmányára gondolt, a 309. sz. jegyzetben hivatkozott is rá. De nem csak a hálózatokat kellett megszervezni, hanem létre kellett hozni az országos csúcsszerveket és intézményeket is (felügyeleti, szakfelügyeleti, módszertani szerveket, tanácsadó testületeket). Ezért a tvr. előkészítését és főleg törekvéseit részletezte.

A hálózatokról

Rövid részt szánt a hálózatok és a rendszer összefüggéseinek, kiemelve, hogy a hálózat nem szocialista termék, külföldön az egyetemek és a városok könyvtárai, Magyarországon a fővárosi könyvtár és kerületi fiókjai már korábban is hálózatot alkottak. És leszögezte: *„nem szabad túlértékelni a hálózati szervezetet. Ez nem csodaszer, amely egymagában elegendő a fejlődés nehézségeinek, problémáinak megoldásához. A túlértékelés éppen olyan hiba, mint a lebecsülés.”* (361. p.) Kár, hogy ez a figyelmeztetés sem vált széles körben ismertté, akkor talán 1976-ban nem ezek megduplázásával, a hálózat túlbujánzásával keresték/kerestük volna a kiutat a megtorpanásból. Ugyancsak kár, hogy az sem vált közismertté, hogy a hálózatokat Kovács Máté megkülönböztette, 3 csoportba sorolta:

- a szakműveltség megalapozását, bővítését szolgálják a tudományos és szakkönyvtári hálózatok
- az általános művelődést a közművelődésiek
- az alpműveltség megszerzését pedig az iskolai hálózatok segítik. (361. p.)

A tudományos és szakkönyvtárakról írt fejezetet annak a rögzítésével indította, hogy azok dokumentumanyagát az olvasó munkaeszközként használja, ahogy ezt a fogalmat már korábban bevezette és használta. Félappnyi bevezető után rögtön rátért a nemzeti könyvtár tárgyalására. Ily módon elhagyta az 1960-as változat 59-70. lapjain tárgyalt, a közkönyvtárak általános jellemzőinek bemutatást. Aztán a nemzeti könyvtár tárgyalása során ismét az első változatot másolta át a disszertációba. Természetesen az adatokat itt is kiegészítette és elvitte 1965-66-ig, s hozzáadta a táblázat soraihoz a dolgozók számának alakulását. Hasonló módon tárgyalta az általános tudományos szakkönyvtárakat, azzal a különbséggel, hogy a tudományegyetemi könyvtárakat kiegészítette egy táblázattal és a kapcsolódó némi szöveges résszel. Itt általában több táblázat található, mint az első változatban. Aztán az Országgyűlési és a KSH Könyvtár mellé felvette a Gorkij (ma Idegennyelvű) Könyvtárt is.

Az előbbi megállapítások érvényesek a közművelődési könyvtárakat tárgyaló fejezetre is. Itt azonban feltűnik az a változás, hogy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárt és hálózatait ismételten tárgyalta: vagyis az új változatban kifejezésre juttatta annak kettős voltát: a központ szakkönyvtár, de közművelődési hálózat élén áll. (A fiókokról a régi változat rövid bekezdésben tett csak említést.)

Az iskolai könyvtárakról szóló fejezetben újonnan iktatott be egy bekezdésnyit arról, hogy ezek is, ámde egyetlen hálózatot alkotnak. (A korábbiából valószínűleg azért hiányzott ez, mert 1959-ben jött létre az Országos Pedagógiai Könyvtár és még friss volt, hogy országos

szakkönyvtárként lett a központja az iskolai könyvtárak országos hálózatának.) 1967-ben is úgy látta Kovács Máté, hogy a hálózatszerzésben még további időre van szükség. A további tagolás igényének jeleként megemlítette, hogy járási instruktorok bevezetésével próbálkoznak. Ez tévedés, mert legalább megyét említhetünk, vagy nem hajtották végre azt, amiről Kovács Máté tudhatott. Azt mindenesetre látta, hogy ez a hálózat még akkor sem működött. Emlékszem, hogy tíz évvel korábbi kollokviumom során szóba került az iskolai hálózat megszervezése: én alulról szerveztem volna meg, de a professzor közölte, nem úgy lesz, mert felülről jön létre. (Lehet, hogy hasznosabb lett volna az én ötletem?!)

A bibliográfia és a dokumentáció is a bibliológia része

Az 1960-as tanulmány egy kisebb bekezdésnyi terjedelemben a szocialista könyvtárkultúra fejlődését egészében helyes könyvtárpolitikai szemléletűnek minősítette. Egy csillaggal elválasztva, a tanulmányról azt tartotta fontosnak megjegyezni, hogy az három nézőpontból, három keresztmetszetben tárgyalta az elmúlt másfél évtizedet. *„Az írásos-nyomtatásos közlésmóddal összefüggő társadalmi gyakorlat a maga egészében azonban olyan sokrétű és szerteágazó, olyan sokféle jelenség és folyamat, termék és intézmény bonyolult szövevénye, hogy e három lényeges nézőpontból és e három összefüggésben szükségképpen nem lehetett teljes egészében átfogni.”* (88. p.) Hasonló figyelmet igényel és érdemel pl. a társadalmi gyakorlat ama jelenségeinek és folyamatainak, termékeinek és intézményeinek a vizsgálata, amelyek az írásművek, ill. kiadványok rendszerezésével és tartalmának feltárásával kapcsolatban jönnek létre. *„Nem kevésbé fontos annak a szaktudományi kutatásnak történeti alakulása, jelenlegi állapota és további fejlődése sem, amely az írásos-nyomtatásos közlésmóddal összefüggő társadalmi gyakorlat fejlődéstörténetét, jelenlegi helyzetét, valamint továbbfejlődésének főbb tendenciáit és lehetőségeit hivatott vizsgálni és eredményeit korszerű ismeretrendszerbe foglalni. Számos eredményre vezethet az is, ha az egész terület szakember szükségletét és szakemberekkel való ellátottságát, valamint a szakképzés és továbbképzés különféle fokozatainak fejlődését, mai helyzetét, további követelményeit és lehetőségeit állítjuk párhuzamba egymással, annál is inkább, mert a bibliográfia, dokumentáció és recenzió, továbbá a szakkutatás és szakképzés az írásos-nyomtatásos közlésmóddal összefüggő gyakorlatnak olyan sajátos megjelenési formái, amelyek az egészen belül viszonylagosan önállóak, de amelyek az egészszel állandó, szoros és kölcsönös egymásra hatásban alakulnak ki. Így a vizsgálatokból származó eredmények nemcsak az egyes részekre jellemzőek, hanem az egész gyakorlatot is más keresztmetszetekben, ill. újabb összefüggésekben világítják meg. Az új magyar könyv- és*

könyvtárkultúráról ezen összefoglaláson túlmenő teljesebb képet tehát csak akkor nyerhetünk, ha a társadalomnak ezt a szövevényes gyakorlatát az összes lényeges nézőpontból, valamennyi fontos keresztmetszetben és összefüggésben is áttekinthetjük.” (89. p.) Tehát Kovács Máté 1960-as tanulmányát már akkor is első változatnak tekintette. 1967-ben, a disszertációban pótolta a korábbi hiányok egy részét, tanulmánya a könyvtári kultúra tárgyalását megtoldotta a könyvtár és dokumentáció (399-405. p.) és a Központi szervek és intézmények (406-415. p.) 5-6. fejezettel.

A könyvtár és dokumentáció c. fejezetben, Kovács Máté az új könyvtári rendszer egyik legkiemelkedőbb eredményének minősítette a könyvtárügy és dokumentáció kapcsolatainak rendezését. A dokumentáció Káplány Géza kezdeményezésére, nem kevés vita és küzdelem árán, 1938-ban kezdeményezve, de csak 1945 után – a könyvtárak bázisán jött létre. Sőt előbb sikertelen próbálkozás történt 1949-ben külön dokumentációs intézmények létrehozására, amit aztán az 1952-es mth., majd és főleg az 1956-os tvr. rendezett el úgy, hogy a dokumentáció a megfelelő szakkönyvtár viszonylag önálló részlegeként működött. Ez évek munkája révén alakult így - és nem kis nehézségek árán. A könyvtárügynek is használt a dokumentáció bátrabb és lendületesebb szemlélete, a dokumentáció számára gazdagodott a forrásanyag, javult a visszakeresés lehetősége, s a könyvtárakon keresztül bővült a szétsugárzás köre. Szerinte a több mint évtizedes gyakorlat igazolta, hogy ez a döntés nem volt helytelen. A könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs kultúra intézményei szervesen kapcsolódtak és együttesen új, magasabb egységben egyesültek. Persze a három terület időben és arányait tekintve meglehetősen egyenlőtlenül fejlődött és a közlés rendszerének fokozatos differenciálódása vonta magára a figyelmet. A közlés e sajátos rendszerének e mélyebb lényege sokáig rejtve maradt és inkább újabb és újabb részek elkülönülése vonta magára a figyelmet, elsősorban formai jegyeik alapján. A témát az írásbeli közlés folyamatában kell vizsgálni, annál is inkább, mert *„az írásbeli közlés mindhárom tartománya ugyanarra az alapra megy vissza, az írásbeli közlés folyamatában mindegyik sajátos, mással nem pótolható szakaszt alkot és létezésükben kölcsönösen egymásra vannak utalva.*” (404. p.) A bibliológia művelője nem is gondolkodhatott másként. Mégis furcsa, hogy öt évvel a dokumentációnak az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság alá rendelése után, Kovács Máté említést sem tett e tényről, meg arról, hogy a könyvtárügy egysége így a tvr. ellenére megbomlott és a területeket csak az Országos Könyvtárügyi Tanács Dokumentációssá bővítése tartotta egyben. Az 1962-es intézkedés így módon a Kovács Máté által (is) alkotott tvr. egyfajta bukását jelentette. Még az a szerencse, hogy az intézmények szétválasztására nem került sor.

A központi szervek és intézmények

A 6., Központi szervek és intézmények c. fejezet először a centralizálás és decentralizálás kérdésével foglalkozott – Kovács Mátéhoz méltó elvi alapokon, hogy ti. a könyvtári és tájékoztatási (sic! TGY) kultúra viszonylag önálló tartomány a kultúra egészén belül, másfelől viszont rendkívül sok szállal szervesen és szorosan kapcsolódik a létrehozó társadalom életgyakorlatának mindazon folyamataihoz, amelyeknek a támogatására és támogatásában keletkezik. Ezért sem az egyoldalú centralizálás, sem pedig az egyoldalú decentralizálás nem gyengítheti. Csak a valóságos adottságok tudomásulvétele és az abból adódó előnyök tudatos felhasználása lehet célravezető. Ezt választotta szerinte a (szocialista) könyvtárpolitika. A könyvtárak már eredetileg is ahhoz a területhez tartoztak, amelyeket szolgáltatásaikkal támogattak (város, község, egyetem, iskola, szakszervezet, stb.). Az 1956-os tvr. ezt az elvet érvényesítette következetesen. Ezt erősíti a fenntartás, felügyelet és főfelügyelet jogkörének rendezése. Lényegesen nehezebb volt a centralizálás megvalósítása, a központi szervek és az irányítás módszereinek kialakítása: gyökeresen újat kellett létrehozni (ti. a korábbi évtizedekhez képest TGY). Létre kellett hozni az országos központi szerveket és intézményeket. Ezt az 1956-os tvr. fő vonalaiban tartalmazta, több fontos részletről újabb rendelkezések intézkedtek.

Ezután tárgyalta a disszertáció az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács (1953) és a Könyvtártudományi és Módszertani Központ (1959) munkáját. Érintette, hogy a könyvtárosok szakképzése felső szinten a Budapesti Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszékén folyik 1949-től, nappali, esti, levelező és kiegészítő tagozaton. Egy-egy bekezdést kapott az előbbihez hasonlóan az MTA Könyvtörténeti, Bibliográfiai és Dokumentációs Munkabizottsága (1954), a Magyar Könyvtárosok Egyesülete (ez furcsa módon 1956-os datálással, holott akkor a Szabó Ervin Kör alakult meg a TIT keretein belül, majd 1965-től működött egyesületként). Végül említette a disszertáció a szabványosítást, a szakfolyóiratokkal és fontosabb kurrens kiadványokat. Láthatóan ez a fejezet – az elvi alapozás ellenére – elnagyolt, néhol téves és nem kellően kidolgozott. Nyilván az amúgy is hatalmasra duzzadt disszertáció terjedelme nem engedte a részletezőbb munkát.

Visszapillantás és előrettekintés

Az utolsó, rövid (és a számozásból kimaradt) rész a Visszapillantás és előrettekintés címet kapta és alig 10 lapnyi. Itt is le kell vonnunk a sok „szocialistázást”, s akkor kiderül:

- az írásbeli közlés új rendszere a két évtized alatt, célkitűzéseit, szervezetét, működési formáit és módszereit illetően kialakult,
- az olvasási kultúra Magyarországon a korábbiakat messze meghaladó mértékű terjedelmet és színvonalat ért el.

„A korábbi állapotokhoz képest elért fejlődés mennyiség és minőség tekintetében annyira kiemelkedő és szembetűnő az írásbeli közlés és olvasás minden területén, intézményében, termékében, ill. szolgáltatásokban, hogy a múlttal való összehasonlítás a nagyságrendek és minőségek nagy különbsége miatt egyre kevesebb tanulságot ígér [...] az elhagyott múlt, az átmenet főbb mozzanatainak megvilágítása után a továbbiakban kevesebbet kell figyelniük és egyre inkább a jelenben és jövőben a fejlett országok és népek szocialista közösségében kell élniük.” (417. p.) Majd hozzátette: *„ezek a kiemelkedő eredmények sem fedhetik el azokat a hiányokat, illetve hibákat, amelyek az eddigi fejlődés folyamatában és a feladatok értékelésében előadódtak, s amelyek előidézték, hogy írásbeli közlésünk új rendszere nem érte el azt a terjedelmet és színvonalat, és nem is mindig és mindenben nyújtja és ígéri társadalmunknak azt a szolgáltatást, amire pedig máris igény és szükség van, ill. lesz a következő években, ill. évtizedekben.”* (417. p.) Ezért érdemes vissza és előre tekinteni *„Legalábbis az olvasás, könyv és könyvtári kultúra három alapvető tényezőjét: az olvasóközönség várható alakulását, az idevágó művelődéspolitikai célok és feladatok, valamint az ezek teljesítéséhez szükséges tartalom, végül a rendszer szervezeti felépítését és legfőbb intézményeit, a könyv- és lapkiadást és a könyvtárakat illetően.”* (417-418. p.) Mindennek érdekében sürgetett összehangolt és tudományosan megalapozott olvasóközönség-vizsgálatokat, egyáltalán az írásbeli közlés sajátosságainak elemzését. A végén még óvatosan bírálta azt a gyakorlatot, hogy eleinte csak a szovjet, majd később a többi szocialista ország tapasztalatait használták és csak legvégül, 1959-től kezdték feltárni a hazai szocialista előzményeket, sőt a fejlett polgári gyakorlatot.

*

Befejezve a terjedelmes dolgozat olvasását/tanulmányozását, csak ismételni tudom, milyen kár, hogy mintegy félévszázad után tettük csak hozzáférhetővé, és az ilyen disszertációk szokásos módján, akkor vagy néhány év múltán nem lehetett nyomtatásban olvasni. Ennél csak az nagyobb kár, hogy pár év múltán, ereje teljében hirtelen halála megakadályozta és nem tudta folytatni nagyszabású terveit, mind a kutatás és mind a gyakorlat területén.